

השלמת ג' תיבות ה' אלהיכם אמת בסיום קריאת שמע

בסימן ס"א סעיף ג'.

כתב מרן בסעיף זה : מסיים ש"צ ה"א אמת, וחוזר ואומר בקול רם ה"א אמת.

כתב בנתיבי עם: מנהג ארץ הצבי דהש"ץ אינו אומר מלת 'אמת' בכדי שלא יהיו במקום רמ"ח תיבות רמ"ט תיבות, והציבור אינם חוזרים לומר שוב אמת שכבר אמרוהו בלחש ומתחיל מן ויציב וכו'. והציבור אינם מסיימים תיבת אמת עד שמשלים הש"ץ הק"ש קודם שחוזר לומר ה' אלקיכם אמת. ואין בזה איסור אם ממתנינים בשתיקה עד שיסיים הש"ץ דהפסקה בלא דיבור בשהיה מועטת לא הויה הפסקה (ארץ החיים). ואם הוא קורא ביחיד, הברכי יוסף הביא משם מהרב חיים ויטל דשרי ליה לכפול ה' אלקיכם אמת בכדי להשלים הרמ"ח תיבות, ולא לומר אל מלך נאמן כי אין מקום למילים הללו. וכן אנו נוהגים.

מקור הדין

ענין השלמת ג' תיבות כנגד רמ"ח איברים אינו מוזכר במפורש בתלמוד, ובשו"ת הרא"ם והפרי חדש כתבו שלא נהגו כן בזמנם כלל. והב"י מצדד לדחוק לפרש בגמ' שנהגו כך.], וכל מה שמוזכר בענין זה בגמ' הוא שצריך להסמיך את תיבת 'אמת' לתיבות ה' אלהיכם' בסוף קריאת שמע; [וכן המשמעות ברמב"ם בסוף פרק ב' מהל' קריאת שמע כמו שפירשוהו האחרונים, וכ"כ הראב"ן במפורש].

וכך כתוב במשנה ברכות יג. : אלו הן בין הפרקים [שבהם היקלו חז"ל להפסיק יותר מאשר באמצע הפרק], בין ברכה ראשונה לשניה וכו', בין שמע לוויה אמת ויציב, בין ויהיה אמת ויציב, בין ויאמר לאמת ויציב. ר' יהודה אומר בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק. ופסקה הגמ' [יד.] א"ר אבהו א"ר יוחנן הלכה כר' יהודה דאמר בין אלהיכם לאמת ויציב לא יפסיק. וא"ר אבהו א"ר יוחנן מאי טעמיה דר' יהודה? דכתיב "וה' אלהים אמת", [לכך אין מפסיקין בין 'אני ה' אלהיכם' ל'אמת'. רש"י. כלומר כדי לרמוז על הפס' הזה. ותנא קמא סובר שאין קשר בין סיום קריאת שמע ל'אמת' של תחילת הברכה הבאה].

[ובדין זה שלא מפסיקים נחלקו הראשונים, שהרמב"ם [שם] סובר, שכל מה שאסור להפסיק היינו להוציא מדעת ת"ק במשנה הנ"ל שבין ויאמר לאמת ויציב יש דין בין הפרקים, אבל מותר להפסיק שם למה שמותר להפסיק באמצע הפרק; אבל ר' יונה ועוד ראשונים סוברים שאסור להפסיק שם כלל, אלא תיכף לה' אלהיכם יאמר אמת, ואח"כ נחשב כמו באמצע ברכת ויציב, ויוכל להפסיק למה שמותר להפסיק באמצע הפרק. וכן דעת הרא"ש [פ"ב סי' ח'], וכן פסק השו"ע בסימן ס"ו סעיף ה' להלכה.].

אולם עניין השלמת ג' תיבות ה' אלהיכם אמת נלמד ממדרש תנחומא [פרשת קדושים סימן ו'], ומהזוהר הקדוש ותיקוני הזוהר שהובאו בבית יוסף [סימן ס"א סעיף ג']. וז"ל זוהר חדש [רות דף צ"ה.]: א"ר נחמיה בקריאת שמע רמ"ח תיבות כמנין אבריו של אדם, והקורא קר"ש כתיקונה - כל אבר ואבר נוטל תיבה אחת ומתרפא בו ודא [כלומר וזהו הפס'] "רפאות תהא לשרך". ואומר הזוהר שבא ינוקא עייף מהדרך וישב לפני התנאים, ושמע דברים אלו, וקם על רגליו ואמר : והלא בקר"ש אין שם אלא רמ"ה תיבות? אמר לו ר' חייא שב בני, ישב, ואז שאלו ר' חייא בני שמעת בזה בענין קושייתך דבר, וענה הינוקא: כך שמענא (-שמעתי) מאבא, בקר"ש יש רמ"ח תיבות חסר תלת - למניין אבריו של אדם. מאי

תקנתיה (-תקנתו)? תקינו שיהא ש"ץ חוזר ג' תיבות. ומאי נינהו (ואלו הן)? ה' אלהיכם אמת, כדי להשלים רמ"ח תיבות על הקהל, וכדי שלא יפסיק לאמת - לא פחות ולא יותר משלוש. [ובהמשך כתב הזהר, שהעיד א' התנאים בשם ר' עקיבא כדברי הינוקא. ועיין שם עוד בעניין זה].

שיטת הב"י

והנה, הבית יוסף כאן מבאר כיצד מקיימים את השלמת ג' תיבות, וז"ל: וכן נהגו בני ספרד שלא לומר אל מלך נאמן [-לפני קר"ש כמנהג אשכנז והקדום], ולהשלים הג' תיבות חוזר ש"ץ ה' אלהיכם אמת, שבתחילה מסיים פרשת ציצית ואומר אמת, וחוזר ואומר בקול רם ה' אלהיכם אמת. עכ"ל. ומפורש שדעתו שצריך הש"ץ לומר פעמיים אמת, אחת בסיום הקר"ש, ועוד פעם ששם היא חלק מג' התיבות. ובהמשך כתב מרן, שהיחיד אומר אמת רק פעם א' בסיום הקר"ש. וכ"כ בפירוש בשו"ע כאן.

והקשה הב"י על מנהג זה, שהרי בגמ' (ברכות יד:) נחלקו ר' יוחנן ורבה (יש גורסים: רבא), אם חוזר ואומר אמת, ונפסקה ההלכה שאינו חוזר ואומר אמת, [והגמ' אומרת שם שרבה לגלג על מי שחזר לומר אמת], וא"כ איך נהגו שהש"ץ יאמר פעמיים אמת.

ותירץ הב"י, שכל האיסור לומר פעמיים אמת הוא כשאומר "אמת אמת", אבל כאן שחוזר לומר ה' אלהיכם אמת (שהוא ענין שלם) - אין בזה איסור.

ומוכיח כן מפירוש ר' יונה שם, שמפרש את הדין שלא יחזור לומר אמת, כגון אם אמר אמת בסיום הקר"ש, וממתין לש"ץ שיסיים את הקר"ש, אינו חוזר אז לומר עם הש"ץ "אמת" ויציב, שהרי כבר אמר אמת. ומדייק מזה הב"י, שכל מה שאסרה הגמ' זה כשחוזר לומר רק את התיבה אמת, אפ' כשהפסיק באמצע, אבל אם חוזר לומר ה' אלהיכם אמת אין כל חשש. עד כאן דעת הב"י.

אובעצם קושית הב"י, בשו"ת מהר"ם אלאשקר (סי' ס"ו) דייק מרבינו ירוחם שסובר כהב"י שכוונת הגמ' שיש איסור לחזור ולומר אמת, אבל הוא חולק על זה ע"פ חידושי הרא"ה שסובר שכוונת הגמ' שא"צ לומר שוב אמת [פעם א' בשביל לסמוך לקר"ש, ופעם ב' כחלק מברכת אמת ויציב], אלא מספיק בפעם א'; וכן דייק מדברי יונה והטור בסי' ס"ו סעיף ו'. אבל לדבריהם צריך ביאור, למה הגמ' אומרת שרבה לעג למי שחזר לומר אמת.}.

שיטת הרמ"ע מפאנו

אבל הרמ"ע מפאנו (מאמר אמ כל חי ח"א סי' י"ז) חלק ע"ז [הובא במג"א כאן], שאם יאמר הש"ץ פעמיים אמת נמצא שיש כאן ד' תיבות יחד עם הרמ"ה תיבות שבקריאת שמע, ובס"ה רמ"ט, ולא כמנין איבריו של אדם.

וכן בשו"ת ר' אליהו מזרחי (סי' א') כתב לדייק מהזהר הנ"ל, שכתב שתקנו להשלים ג' תיבות "שלא יפסיק לאמת", וביאר, שאם היה אומר רק אמת בסוף הקר"ש - לא היתה משלימה את הקר"ש, משום שתיבה זו מצד עצמה שייכת לברכה שאחריה - אמת ויציב, ודוקא בגלל שלא אמר תחילה אמת, אלא מיד בסיום קר"ש אמר ה' אלהיכם אמת - שמשלים בהן את מנין תיבות קר"ש - בזה נחשב שהאמת שייכת גם לקר"ש, כלומר, שהיא עולה גם להשלמת קר"ש, וגם להתחלת הברכה הבאה לש"ץ; וכן לציבור - תיבת אמת שאמרו מועילה גם למנין התיבות וגם לתחילת הברכה הבאה..

וכן משמע שפוסק רבינו החיד"א להלכה בס' מחזיק ברכה שהביא שם את הרמ"ע מפאנו, וכן פסק בביאור הגר"א כאן, וכ"כ השלמי ציבור, ארץ החיים (סתהון), והנתיבי עם, ומהם יוצא שזהו מנהג ארץ ישראל.

והגר"א מוכיח מהזוהר הנ"ל שהביא הב"י שהאמת היא ממנין התיבות ואין לכופלה, מזה שכתב הזוהר שמי שלא שמע מהש"ץ את הג' תיבות - יכוין בט"ו ויין של ויציב ונכון וכו' שעל ידן ישלים מנין התיבות [בב"י, דרכי משה ועוד ביארו זאת], וא"כ רואים שגם תיבות הברכה הבאה משלימות לקר"ש, וא"כ א"צ לומר פעמיים אמת כדי שתהיה א' מהן להשלים את קר"ש והב' לברכת אמת ויציב, אלא האמת שהיא חלק מהברכה עולה גם לקר"ש.

ישוב שיטת השו"ע

אבל בשו"ת רב פעלים (ח"ב סי' ט"ו), ובשו"ת תפלה למשה (ח"ו סי' ג') פסקו כדעת השו"ע, שאומר תחילה אמת לפני שחוזר להוציא את הקהל בג' תיבות.

ולשיטה זו מיישב המשנ"ב ע"פ הבנתו בפרי מגדים (אשל אברהם ס"ק א') את קושית הרמ"ע מפאנו הנ"ל - שא"כ נמצא שיש רמ"ט תיבות, ש'אמת' הב' אינה מהמנין, אלא היא תחילת הברכה הבאה, ולפי"ז יוצא שהש"ץ אינו משלים לציבור (ולעצמו) את מנין הרמ"ח אלא בתיבות 'ה' אלהיכם', כי תיבת אמת שאמרו תחילה השלימה להם לרמ"ו תיבות, ובתיבת אמת הנוספת הוא מוציאם ידי חובת תחילת ברכת אמת ויציב. ולפי זה הרווחנו שהכל לפי הסדר - שקודם משלימים הקהל והש"ץ את מנין התיבות של קר"ש, ואח"כ מתחילה הברכה הבאה באמת האחרונה שאומר הש"ץ.

אבל קצת קשה לפי"ז, שבזוהר הנ"ל כתב שיש לציבור רמ"ה תיבות ותקנו להשלים לרמ"ח ע"י הש"ץ. [וזוה קצת קשה גם לרמ"ע מפאנו, שלדבריו לא חסר לציבור אלא ב' תיבות, כיון שהאמת שאמרו בסיומ הקר"ש מצטרפת למנין התיבות וגם מתחילה את הברכה הבאה].

אוצ"ל ליישב לדעתם את הזוהר, שכוונתו שכיון שבקר"ש אין אלא רמ"ה תיבות, וגם תיבת אמת שחובה להסמיך לה מדינא דגמ' לא מועילה להשלים את כל החסר, לכן תקנו שיחזור הש"ץ ג' תיבות להשלים את הב' החסרות, והאמת הב' שמוציאם - לפי המשנ"ב היא תחילת הברכה הבאה, ולרמ"ע אינו מוציאם בה, אלא אומרה לצורך עצמו, שהוא לא אמר תחילה אמת (לרמ"ע), וכנ"ל.}

אמנם יש ביאור אחר בשיטת הב"י, שתיבת אמת שאמרו הציבור היא משמשת רק לתחילת הברכה, ואח"כ משלים להם הש"ץ את ג' התיבות למנין של קר"ש, [וכן ביארו מהר"ם אלאשקר (סי' ס"ו) ומהרלב"ח (סי' ע"ג) את הזוהר. וגם בפמ"ג אפשר לבאר כן לענ"ד, דלא כמשנ"ב]. והמשנה ברורה שלא פירש כך כנראה הוקשה לו ע"ז, היאך משלימים ג' תיבות לקר"ש, אחר שהתחילו באמירת אמת ששייכת (לביאור זה) רק לברכה הבאה. ויש ליישב זאת, כמו שתירץ הגר"א לשיטת הרמ"ע - שמוכח מהזוהר שאפשר להשלים המנין גם מאמצע הברכה הבאה, וה'אמת' שאמרו הציבור תחילה משמשת רק לקיום דינא דגמ' - להסמיך ברכת אמת ויציב לקר"ש, ככתוב וה' אלהים אמת. ומבאר מהר"ם אלאשקר, שכיון שא"א שלא לומר אמת בסמוך לקר"ש כדין הגמ' - לכן אין מניעה להשלים את מנין הג' תיבות אחר התחלת הברכה הבאה.

ולשיטה זו יבוארו דברי הזוהר, שאמר שתקנו ג' תיבות כדי שלא להפסיק לאמת, דהיינו שלא להפסיק בין האמת הראשונה שהיא תחילת הברכה לויציב וכו' שהוא ההמשך שלה, לכן לא מפסיק רק בג' התיבות ההכרחיות להשלמת המנין. כך תירץ כמדומני השואל בשו"ת ר' אליהו מזרחי (סי' ב').

אמנם לכל השיטות בקר"ש שעל המטה אומר בסיומה מיד 'ה' אלהיכם אמת', דאין שייך לומר שם עוד אמת בשביל הברכה, כמ"ש בשו"ת יחווה דעת (ח"ג סי' ה').